

Research Paper

Michel de Certeau and the historiography of everyday life: A self-reflective encounter through Iranian cultural studies

Hadi Aghajanzadeh¹

Received: Jan. 26, 2024; Accepted: Jun. 19, 2024

ABSTRACT

The acquaintance with Michel de Certeau in Iran was made possible through a specific framework derived by John Fiske from Certeau's book, "The Practices of Everyday Life," focusing particularly on the two concepts of strategy and tactics. Fiske's approach toward Certeau's perspectives, while overlooking his methodological framework, aims at universalizing the aforementioned concepts and aligning "ways of operating" with "ways of media consumption". Nevertheless, Certeau is known as a multifaceted and intellectually affluent scholar, renowned for his significant contributions at the crossroads of historiography, psychoanalysis, theology, linguistics, and anthropology. His methodological and epistemological insights into the field of historiography, especially the important discussion about "The Historiographical Operation" - which has been an attempt to frame historical studies within meta-historiography - can serve as a suitable foundation for further exploration. Given the shift toward historiographical projects focusing on everyday life in Iran, his work provides a valuable starting point. It is imperative to navigate beyond the confusion that has obstructed the study of everyday life in Iran toward a historiographical undertaking. This article delves into elucidating the foundational tenets of Certeau's "meta-historiography," distinguishing it from Hayden White's metahistorical perspectives. Subsequently, these methodological and meta-methodological considerations are highlighted in light of one of his renowned historical monographs "The Possession at Loudun". Furthermore, through a self-reflective engagement, I aim to explore the consequences of stepping aside from Certeau within Iranian cultural studies, examine the constraints of conjunctural analysis in the historiography of everyday life, and explore the potential of meta-historiography to alleviate current obstacles.

Keywords: Michel de Certeau, historiography, everyday life studies, conjunctural analysis, meta-methodology

---

1. PhD Candidate in Anthropology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Iran
✉ hadi.aghajanzadeh@ut.ac.ir

INTRODUCTION

Michel de Certeau, a renowned French historian and philosopher of the 20th century, is no stranger to the realm of Iranian social sciences. However, his ideas were introduced to Iranian audiences through a specific reading of his opinions, which is attributed to communication theorist John Fiske. What Fiske does with Certeau's ideas, particularly his well-known concepts such as strategy and tactics, is to detach them from their epistemological context and reframe them as universal and ahistorical binaries. In Fiske's reading, what Ben Highmore says about Certeau's methodological doubt is overlooked, and his ways of operating are reduced to the ways of media consumption. Notably, Fiske's approach assumes that the ways of media consumption have become homogenized worldwide due to globalization.

PURPOSE

Despite having been introduced to Iranian audiences over two decades ago, no significant effort has been made to move beyond Fiske's narrow interpretation of Certeau and familiarize oneself with the epistemological and meta-methodological aspects of his work. This article, drawing on the author's self-reflection of his own experience within the context of Iranian cultural studies, aims to transcend that interpretation and provide a more nuanced understanding of Certeau's thought.

METHODOLOGY

This article takes into account a meta-methodological approach to examine the encounter between Iranian cultural studies and the ideas of Michel de Certeau. Specifically, it employs a meta-historical and meta-methodological framework to analyze one of Certeau's historical monographs, introducing his concept of meta-methodology and meta-historiography. In doing so, this article can be seen as a methodological critique of the everyday life studies project in Iran, informed by Certeau's theory of meta-historiography.

FINDINGS

The findings of this article can be categorized into three. Firstly, we distinguish Certeau's historical methodology from the objectivist tradition of Ranke and the postmodernist tradition, which focuses solely on the linguistic turn and literary construct of historical texts. This distinction allows us to introduce the general outlines of his concept of historiographical operation. Secondly, we examine the similarities and differences between historical operation and new historical anthropology, with a particular focus on Robert Darnton's historiographical approach. Finally, drawing on Certeau's historical monograph *The Possession at Loudun*, we demonstrate how paying simultaneous attention to methodology and meta-methodology in historiography enables the writing of what Certeau terms 'interstitial history'

CONCLUSION

"The criticisms of Fiske's reading of Certeau led some cultural studies researchers in Iran who were willing to adopt a historical approach to distance themselves from his ideas. At that time, conjunctural analysis was viewed as a method for establishing reconciliation and connection between cultural studies and history. In the conclusion, while acknowledging the valuable capacities of conjunctural analysis, the author identifies three key limitations when applying this method to the historiography of everyday life. The author argues, however, that by employing Certeau's meta-historiography, it is possible to overcome these limitations."

NOVELTY

This article presents the first detailed review of Michel de Certeau's historical methodology, written in Persian, which aims to establish a connection between the thinker's ideas and the possibilities of historiography of everyday life in the fields of Iranian cultural studies and anthropology.

CONFLICT OF INTEREST

No conflict of Interest has been declared by the author.

Iranian Cultural Research

Abstract

BIBLIOGRAPHY

- Aghajanzadeh, H. (2022). *Motāle'āt-e farhangi dar Iran: Hamāiandiha-ye yek siāsat-e daneš* [Cultural Studies in Iran: conjunctures of a politics of knowledge]. Tehrān, Iran: Gām-e Now.
- Bennett, T. (1992). Putting Policy into Cultural Studies. in: *Cultural Studies* (1st ed., pp. 23-38). London and New York: Routledge.
- Buchanan, I. (1996). De Certeau and cultural studies. *New Formations: A Journal of Culture/Theory/Politics* 31, 175-188.
- Buchanan, I. (2000). *Michel de Certeau Cultural Theorist*. London: Sage.
- Cerutti, S. (1990). *La ville et les mtiers: Naissance d'un langage corporatif (Turin, 17e-18e sicle)*. Paris: Éditions de l'École des Hautes études en Sciences Sociales.
- Couldry, N. (2000). *Inside Culture Re-imagining the Method of Cultural Studies*. London: Sage.
- Darnton, R. (1986). The Symbolic Element in History. *Journal of Modern History*, 58(1), 218-234.
- Darnton, R. (1999). *The great cat massacre and other episodes in French cultural history*. New York: Basic Books.
- De Certeau, M. (1988). *The Writing of History* (T. Conley, Trans). New York: Colombia University Press.
- De Certeau, M. (1995). History and Mysticism (A. Goldhammer, Trans). In *Histories: French Constructions of the Past* (1st ed., pp. 436-447). New York: The New Press.
- De Certeau, M. (2000). *The Possession at Loudun* (M. B. Smith, Trans). Chicago: University of Chicago Press.
- Faraji, M. (2022). Elm-ol ejtemā'-e be-dard-naxor [Unusable social sciences]. *E'temad Newspaper*, 20 (5258), p.7.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. London: Fontana Press.
- Ginzburg, C. (2022). *Panir va kermhā: jahān-e yek āsiābān-e qarn-e šānzdahomi* [The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth Century Miller] (M. J. Abdollahi & A. Fattahnejad, Trans.). Tehrān, Iran: Naš r-e Now.
- Grossberg, L. (2006). Do cultural studies have futures? Should it? (Or what's the matter with New York?) Cultural studies, contexts and conjunctures. *Cultural Studies*, 20(1), 1-32.
- Grossberg, L. (2019). Cultural studies in search of a method, or looking for conjunctural analysis. *New Formations: A Journal of Culture/theory/politics*, 96, 38-68.
- Hall, S. (1992). Cultural studies and its theoretical legacies. In: *Cultural Studies* (1st ed., pp. 277-294). New York: Routledge.

- Highmore, B. (2006). *Michel de Certeau Analysing Culture*. London & New York: Continuum International Publishing Group.
- Iggers, G. (2011). *Tārixnegāri dar sade-ye bistom: az eyniat-e elmi tā čāleš-e pasāmodern* [Historiography in the twentieth century: from scientific objectivity to the postmodern challenge] (A. Azarang, Trans.). Tehrān, Iran: Samt.
- Jameson, F. (1988). *The Ideologies of Theory: Essays 1971–1986. Volume 1: Situations of Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jenkins, H. (2011). Why Fiske still matters, in *Reading the popular* (Pp. xii-xxxix). London & New York: Routledge.
- Karakus, H. (2021). A Comparative Study of de Certeau and Fiske: Based on the Concepts of “Tactics and Strategies”. *Bartın University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 12 (23), 232-238.
- Kazemi, A. (2005). *Problemātīc-e zendegi-ye ruzmare dar motāle'āt-e farhangi va nesbat-e ān bā Jāme'e-ye Iran* [The problematic of everyday life in cultural studies and its relationship with Iranian society]. *Cultural Studies & Communication*, 1(4), 97-122.
- Kazemi, A. (2008). *Motāle'āt-e farhangi, masraf-e Farhangi va zendegi-ye ruzmare dar Iran* [cultural studies, cultural consumption and everyday life in Iran]. Tehrān, Iran: Jahād-e Daneshgahi.
- LaCapra, D. (1985). *History and Criticism*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Poster, M. (1997). *Cultural History and Postmodernity: Disciplinary Readings and Challenges*. New York: Columbia University Press.
- Rezaei, M. (2009). *Nāsāzehā-ye Gofte-mān-e Madrese: tahlili az zendegi-ye ruzmare-ye dānešāmuzi* [paradoxes of school discourse: the analysis of student's routine life]. Tehrān, Iran: Jāme'e va Farhang.
- Rezaei, M. (2021). *Rahā-yi Baxši-ye motāle'āt-e farhangi* [Emancipation of cultural studies]. Tehrān, Iran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Scott, J. C. (2017). *Solte va honar-e moqāvemāt* [Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts] (A. Khakbaz, Trans.). Tehrān, Iran: Markaz.
- Szijártó, I. M. & Gylfi Magnússon, S. (2013). *What is Microhistory? Theory and Practice*. London & New York: Routledge.
- Towfigh, E, et al. (2019). *Nāmidan-e Ta'liḡh: barnāme-ye pažuheši bara-ye Jāme'e šenāsi tārixī-enteqādi dar iran* [Naming of the Suspension: A Research Program for Historical Sociology of Iran]. Tehrān, Iran: Māniā Honar.
- Weymans, W. (2004). Michel de Certeau and the Limits of Historical Representation. *History and Theory*, 43 (2), 161-178.

Iranian Cultural Research

Abstract

مقاله پژوهشی

میشل دوسرتو و تاریخ‌نگاری زندگی روزمره: مواجهه‌ای خودتأملی از خلال تجربه مطالعات فرهنگی در ایران

هادی آقاخانزاده*

دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۶؛ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۳۰

چکیده

آشنایی با میشل دوسرتو در ایران، از خلال صورت‌بندی خاصی که جان فیسک از کتاب دوسرتو، کردارهای زندگی روزمره و به ویژه دو مفهوم استراتژی و تاکتیک به دست داده، میسر شد. کاری که فیسک با آرای دوسرتو، بی‌اعتنا به بینش متاروش‌شناختی او می‌کند، جهان‌شمول کردن دوگانه‌های یادشده و متناظر ساختن «شیوه‌های عمل» با «شیوه‌های مصرف رسانه‌ای» است. با این حال، دوسرتو متفکری چندوجهی و غنی است که به ویژه به سبب تلاش‌های قابل‌اعتنایش در نقطه‌تعاطی تاریخ‌نگاری، روان‌کاوی، الهیات، زبان‌شناسی و انسان‌شناسی، شناخته می‌شود. ایده‌ها و بینش‌های روش‌شناختی و شناخت‌شناسانه او در حیطه تاریخ‌نگاری، به ویژه بحث مهم او درباره «عمل تاریخ‌نگارانه»، که تلاشی برای پیوند مطالعات تاریخی با متاتاریخ‌نگاری بوده است، می‌تواند مدخل مناسبی برای خروج از سردرگمی‌ای باشد که مطالعات زندگی روزمره در ایران را برای بدل شدن به پروژه‌های تاریخ‌نگارانه آزار داده است. در این مقاله، نخست، مختصات «متاتاریخ‌نگاری» دوسرتو و تمایز آن با متاتاریخ‌نگاری‌هایی از سنخ کارهای هایدن وایت شرح داده می‌شود، سپس، این ملاحظات روش‌شناختی و متاروش‌شناختی در پرتو یکی از شناخته‌شده‌ترین تک‌نگاری‌های تاریخی او، تسخیر روح در لودون روشن‌تر می‌شود. در انتها و جمع‌بندی بحث، در مواجهه‌ای خودتأملی، سعی کردم تبعات دوسرتو‌گریزی در مطالعات فرهنگی ایران، محدودیت‌های تحلیل هم‌آیندی برای تاریخ‌نگاری زندگی روزمره و امکان‌های متاتاریخ‌نگاری دوسرتو برای رهایی از تنگنای موجود را به بحث بگذارم.

کلیدواژه‌ها: میشل دوسرتو، تاریخ‌نگاری، زندگی روزمره، متاروش‌شناسی، مطالعات فرهنگی

۱. مقدمه و بیان مسئله

میشل دوسرتو^۱، نام ناآشنایی در ادبیات علوم اجتماعی و مطالعات فرهنگی ایران نیست. اگر در پایگاه‌های مجلات تخصصی به زبان فارسی همچون «نورمگز» نام او را جست‌وجو کنیم، بیش از صد و بیست مدخل می‌یابیم که اشاراتی به او داشته‌اند. اما نکته حیرت‌آور و تأمل‌برانگیز درباره‌ او آن است که قریب به اتفاق این متون، چیزی بیش از گرده‌برداری از یک صورت‌بندی خاص از آرای او نیستند. این صورت‌بندی، که بعدتر به اشکال مختلف در نوشته‌های دیگر عیناً رونویسی شد، به کار بست معینی از آرای دوسرتو اشاره دارد که احتمالاً برای نخستین بار توسط عباس کاظمی در اواسط دهه ۱۳۸۰ به دست داده شد. مقاله «پروپلماتیک زندگی روزمره در مطالعات فرهنگی و نسبت آن با جامعه ایران» (کاظمی، ۱۳۸۴)، شاید نخستین متنی باشد که صورت‌بندی مفهومی خاصی از دوسرتو ارائه داد. دغدغه کاظمی که او را به سوی دوسرتو سوق داد، یافتن صورت‌بندی مفهومی بسنده‌ای بود که مسئله «مصرف» را معادل با «انفعال و کمرختی مصرف‌کنندگان و توده‌های مردم» نداند. کاظمی با مرور ایده‌های لوکاچ درباره «شی‌وارگی»، به خوبی دریافته بود که «هر کردار واژگون‌ساز شی‌وارگی به ضد خود بدل می‌شود» (کاظمی، ۱۳۸۴، ۱۱۰)، در نتیجه نمی‌توان ذیل تلقی لوکاچ از شی‌وارگی، به مقاومت در برابر آن اندیشید. در نتیجه «باید اشکال پیچیده از مقاومت را متصور شد... که در دام پیچیدگی‌های جامعه مصرفی گرفتار نیاید» (همان، ۱۱۱). دوسرتو آن متفکری دانسته شد که چنین امکانی را به وجود می‌آورد و «مصرف‌کننده» را به جایگاه مولد و مبدع ارتقا می‌دهد. البته کاظمی در نقلی کوتاه از بن‌هایمور^۲ - که احتمالاً مهمترین شارح دوسرتو در جهان انگلیسی‌زبان است - به این پرداخته بود که: «هدف دوسرتو در مطالعه فرهنگ زندگی روزمره، تحقیق در باب شیوه‌هایی است که مردم عمل می‌کنند و شیوه‌هایی که عملاً زندگی روزمره را تجربه می‌کنند» (کاظمی، ۱۳۸۷، ۱۵۳)؛ اما «شیوه‌های عمل در زندگی روزمره» در متن‌های کاظمی در دهه ۱۳۸۰، اغلب با «شیوه‌های مصرف در زندگی روزمره» معادل گرفته

1. Michel de Certeau
2. Ben Highmore

می‌شد، یا دست‌کم چنین تناظری در ذهن به وجود می‌آورد. شاید یکی از دلایل آن این باشد که جمله نقل‌شده بالا، بلافاصله به جمله‌ای که در پی می‌آید گره می‌خورد و خواننده را به این نتیجه می‌رساند که «شیوه‌های عمل» چیزی جز «شیوه‌های مصرف» نیستند: «در نگاه او [دوسرتو]، فرهنگ عامه زندگی روزمره، بر شیوه‌های مصرف محصولات تحمیل شده به واسطه نظم اقتصادی مسلط دلالت می‌کند» (همان، ۱۵۴).

محمد رضایی دیگر دانشور مهم مطالعات فرهنگی ایران در آن دهه، به‌رغم تفاوت‌های رویکردی با کاظمی، کمابیش به همین صورت‌بندی از دوسرتو قائل بود: «زندگی روزمره، عرصه و صحنه استفاده از کالاها و محصولات در چارچوب نظامی است که دیگران آن را ساخته‌اند. گفته‌ام، دوسرتو ویژگی فرهنگ عامه را استفاده خلاقانه این محصولات و نه پذیرش منفعلانه شیوه‌های مصرف موردنظر تولیدکنندگان این کالاها می‌داند» (رضایی، ۱۳۸۷، ۱۴۱).

آنچه احتمالاً کاظمی و رضایی را به سوی متناظر گرفتن «مصرف ابداعی» و «شیوه‌های عملگری» سوق داد، روایت خاصی از میشل دوسرتو بود که در مطالعات فرهنگی او اواخر دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰ مطرح شد. دو مفهوم پرسامد «استراتژی» و «تاکتیک» از دل کتاب کردارهای زندگی روزمره بیرون کشیده شد و به صورت گسترده‌ای در تحلیل‌های اغلب متن‌محور مطالعات فرهنگی آن سال‌ها به کار رفت. کار تا آنجا پیش رفت که نام دوسرتو بلافاصله این دو مفهوم را تداعی می‌کرد (هایمور، ۲۰۰۶، ۱۷۷-۱۷۸). به زعم هایمور این خطای بزرگی بود، چرا که بدون توجه به «بینش روش‌شناختی» خاص او به کار گرفته می‌شدند: «اگر مطالعات فرهنگی می‌خواهد شکلی از تحلیل فرهنگی متکی بر کاربست تبیین‌ها و عملگری‌های از پیش حاضر و آماده نباشد، یا نمی‌خواهد سنجی از تحلیل باشد که با استفاده از کیف‌ابزاری که نتایج را از پیش مشخص کرده، انجام گیرد؛ برقراری پیوند با دوسرتو، بستر زیایی برای بازاندیشی و فعالیت در حیطه مطالعات فرهنگی و تحلیل فرهنگی به وجود می‌آورد» (همان، ۱۷۸). هایمور افسوس‌خوار عدم تحقق چنین پیوندی بود و می‌کوشید دریابد چرا مطالعات فرهنگی نتوانست از این «بستر زیای» استفاده‌شایانی به عمل آورد. او دلیل اصلی را مرتبط با بحران هرگز حل‌ناشده مطالعات فرهنگی در حیطه روش‌شناسی و متاروش‌شناسی^۱ می‌دانست. مجادله روش‌شناختی در مطالعات

۱. در سراسر این مقاله، عاملان از معادل گرفتن «متا» و «فرا» خودداری کرده‌ام. پیشوند «متا» مشخصاً ناظر بر مذاقه یک قلمرو دانش درباره حدود عمل و امکان‌های خود است، نه چنان که پیشوند «فرا» به ذهن متبادر می‌کند، فراسوی آن.

فرهنگی بحث جدیدی نیست و به نتایج روشنی نیز نینجامیده است، اما به اختصار می‌توان چنین گفت که در نزد طرفداران «تکثرگرایی روش‌شناختی»^۱ در مطالعات فرهنگی - چه آنها که تکثرگرایی را امری ماهوی برای مطالعات فرهنگی می‌دانند و چه آنها که آن را صرفاً تمهیدی استراتژیک می‌دانند - و حتی در نزد کسانی چون نیک کولدری (۲۰۰۰) که از روش‌شناسی مجزا و همگرایی روش‌شناختی در مطالعات فرهنگی دفاع می‌کنند، پرسش شناخت‌شناسانه از روش، یا آنچه ما متاروش‌شناسی می‌گوییم پیش کشیده نمی‌شود.

فقدان این دسته از بحث‌ها در مطالعات فرهنگی، و دفاع از خصالت «دستچین‌کننده»^۲ مطالعات فرهنگی - اینکه مطالعات فرهنگی در هر برهه‌ای بسته به ضرورت از روش‌ها و مفاهیم معینی استفاده می‌کند - شرایطی را به وجود می‌آورد که در مواقعی، نارضایتی چهره‌های کلیدی مطالعات فرهنگی را نیز برانگیخته است. از آن میان تونی بنت^۳ در جایی به ابهام کلی مطالعات فرهنگی می‌پردازد و علت را در این می‌داند که «اصطلاح مطالعات فرهنگی از همان بدو امر، به آرایش‌های متفرقی از مواضع سیاسی و نظری اطلاق شد که به رغم واگرایی‌های قابل توجهی که با یکدیگر داشتند، یک‌جا به هم می‌رسیدند و آن تعهد به بررسی کردارهای فرهنگی از منظر مناسبات قدرت و در هم تنیدگی‌های این دو با یکدیگر بود» (بنت، ۱۹۹۲، ۲۳). چنین تعهدی در نگاه اول بی‌تردید جذاب است، اما با قدری تأمل می‌توان دریافت که اصطلاحاتی چون: «درهم‌تنیدگی با / از خلال مناسبات قدرت» که بنت به کار برده است، بسیار کلی و مبهم بوده‌اند. با نگاهی بازاندیشانه می‌توان متواضعانه این نقد را پذیرفت که گزاره‌های کلی، صرفاً می‌تواند زبانی مشروع به افراد مختلفی ببخشد که در پی آنند که کارشان طینتی انتقادی داشته باشد، وگرنه چنین جمله‌ای را می‌توان عیناً در قلمروهای دانش مختلفی چون: تاریخ، انسان‌شناسی، جغرافیا، جامعه‌شناسی و علوم سیاسی نیز سراغ گرفت. در نتیجه، هنگامی که مطالعات فرهنگی به سراغ دوسرتو می‌رود، همان کار متداول خود را انجام می‌دهد، یعنی براساس تعهد کلی خود به «مطالعه کردارهای فرهنگی در نسبت با مناسبات قدرت»، برخی مفاهیم را از او برمی‌گیرد و شناخت‌شناسی و روش‌شناسی او را کنار می‌گذارد.

1. methodological pluralism
2. eclectic
3. Tony Bennett

به تعبیر مارک پستر «از میان همه نوشته‌های نظری مهم در فرانسه دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، آثار دوسرتو در نسبت با مطالعات فرهنگی، درخورترین هستند» (۱۹۹۷، ۱۰۸). در این باره کمتر تردیدی وجود دارد، اما کاری که مطالعات فرهنگی - مشخصاً جان فیسک نظریه‌پرداز مطالعات ارتباطی - با دوسرتو انجام داده است، محدودتر کردن ظرفیت‌ها و امکان‌های آرای او بوده است. درست است که به تعبیر پستر «بررسی تاریخی، انتقادی و میان‌رشته‌ای زندگی روزمره، با تأکید ویژه بر مسئله مقاومت» در پروژه دوسرتو و مطالعات فرهنگی مشترک است (همان)، اما معضله مبهم بودن تعریف مفاهیم در مطالعات فرهنگی، به ویژه مفاهیمی چون قدرت و مقاومت، دام‌گیر کاربست دوسرتو در مطالعات فرهنگی نیز می‌شود و مطالعات فرهنگی به جای بهره‌گیری از دوسرتو برای رفع نارسایی‌های مفهومی خود، او را به همان وادی ابهام می‌کشاند. به تعریف هایمور «من چالشی با ایده توجه به اشکال مقاومت و قدرت ندارم. صرفاً فکر می‌کنم مطالعات فرهنگی که به صورت دائمی خود را با این اصطلاحات تعریف می‌کند (و خود را به این مفاهیم محدود می‌کند) اذعان به این داشته باشد که این [اصطلاحات] چیزی بیش از مجموعه مبهمی از تمایلات نیستند» (هایمور، ۲۰۰۶، ۱۷۹). او در توضیح بیشتر آنچه «مجموعه مبهمی از تمایلات»^۱ نامیده، به مواردی چون این می‌پردازد که برای مثال، در بحث مطالعات فرهنگی راجع مسئله قدرت و مقاومت، حرفی درباره کارآیی (اینکه اشکال قدرت تا چه اندازه موفق‌اند؟)، مطالعات تطبیقی (پی‌جویی قدرت و مقاومت در ارتباط با اشکال متفاوت سازمان اجتماعی) و سازماندهی جنبش‌های اجتماعی مطرح نمی‌شود و این موارد مبهم باقی می‌مانند (همان، ۲۰۰۶).

کافی است رویکرد انسان‌شناس سیاسی‌ای چون جیمز سی. اسکات^۲ به مسئله قدرت و مقاومت را با آن سنخ مواجهه آشنا با این مفاهیم در مطالعات فرهنگی مقایسه کنیم تا دریابیم چگونه می‌توان از سطح کلیات مبهم فراتر رفت و این مفاهیم را در جلوه تمام و کمالی از اشکال اجتماعی و فرهنگی مورد مطالعه قرار داد. او در مقدمه سلطه و هنر مقاومت چنین نوشت: «می‌توانیم شایعات، صحبت‌های درگوشی، داستان‌های عامیانه، ترانه‌ها، حالات

1. vague set of intentions

2. James C. Scott

چهره، لطیفه‌ها و نمایش‌های ضعفا را محمل‌هایی بدانیم که یکی از کارکردهای‌شان این است که با پنهان شدن در پس پردهٔ گمنامی یا تفسیرهای معصومانهٔ رفتار خود، به نقد تلویحی قدرت می‌پردازند. این الگوهای پنهان‌سازی نافرمانی ایدئولوژیک، کمابیش به الگوهای شباهت دارند که دهقانان و بردگان در تلاش برای خنثی کردن تصاحب دسترنج، محصولات و اموال خود به دست قدرتمندان به کار می‌برند. از جمله می‌توان به شکار غیرقانونی، کم‌کاری، دله‌زدی، نیرنگ و فرار اشاره کرد. این شکل‌های نافرمانی را بر روی هم می‌توان فروسیاست‌های ضعفا^۱ نامید» (۱۳۹۶، ۵-۴). چنان که از این فراز کتاب اسکات مشخص است، قدرت و مقاومت، مجموعهٔ گسترده‌ای از کردارهای درهم‌تنیده‌ای‌اند که بسته به زمینه‌ها و اشکال اجتماعی و فرهنگی متفاوت، ظهور و بروز می‌یابند. این ایده وقتی در مطالعات فرهنگی - به ویژه خوانش‌های متن‌محور جان فیسک - به کار رفت، بدل به آن چیزی شد که هایمور با فراست و طنزی خاص «حساب‌رسی کلان‌مقیاس ابژه‌ها و کردارهای خوب و بد» می‌نامد (۲۰۰۶، ۱۸۰). در این طرز تلقی، دوگانه‌هایی چون تاکتیک/ استراتژی و سلطه / مقاومت چریکی (اصطلاحی که فیسک از امبرتو اکو به عاریت گرفته بود)، به دوگانه‌هایی عام و غیرتاریخی بدل می‌شوند. به بیان بهتر، قدرت و مقاومت دیگر در اشکال خاص سازمان‌یابی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مطالعه نمی‌شوند، بلکه جای خود را به دو گروه بسیار کلان، ذیل پارادایم جهانی شدن می‌دهند: گروه تولیدکنندگان رسانه‌های همگانی و گروه مصرف‌کنندگان (جنکینز، ۲۰۱۱، XXV). این همان جایی است که «شیوه‌های عمل» متناظر با «شیوه‌های مصرف» (و بگذارید اینجا دقیق‌تر بگوییم «شیوه‌های مصرف رسانه‌ای») می‌شوند. علاوه بر این، همان نقطه‌ای است که بخشی از نحله‌های مطالعات فرهنگی از امکانات بدل شدن به پروژه‌ای تاریخی می‌گریزند. هنری جنکینز^۲ در جستاری با عنوان «چرا فیسک همچنان مهم است؟» به خوبی توضیح می‌دهد که چگونه فیسک که در دانشگاه کمبریج شاگرد ریموند ویلیامز - همان که جملهٔ معروفش «فرهنگ عبارت است از امر معمولی»، الهام‌بخش بسیاری از انسان‌شناسان، تاریخ‌نگاران فرهنگی و... شد - بود، بعدتر

1. infrapolitics of the powerless
2. Henry Jenkins

در نقطه مشخصی از او فاصله گرفت: «تفاوت کلیدی فیسک با ویلیامز متقدم در این بود که فیسک تمرکز به مراتب بیشتری بر «ابعاد اجتماعی تولید معنا» داشت و تولید فرهنگ را بیش از آنکه فرایندی کاملاً فردی بداند، فرایندی جمعی می‌دانست و متمایل بدان بود که شکل‌یابی هویت را از منظر سیاست هویت بنگرد؛ در حالی که ویلیامز در این نقطه، تأکید به مراتب بیشتری بر آنچه در ذهن هر فرد می‌گذرد داشت» (۲۰۱۱، XXVI). البته ویلیامز و دیگر کسانی که تأکید بیشتری بر خاص‌بودگی‌های فرهنگی و تاریخی می‌گذارند، لزوماً تولید فرهنگ را فرایندی کاملاً فردی نمی‌دانند، اما چنین دوانگاری به فیسک اجازه می‌داد تا مفاهیم قدرت و مقاومت را ذیل تعمیم‌بخشی گفتمان جهانی‌شدن قرار دهد؛ چنان‌که گویی رسانه‌های توده‌ای و فراگیر، از مرزهای فضا-زمان گذشته‌اند و فراسوی آن مرزها، به خلق و تولید معنا مشغول‌اند. دوسرتویی که در ایران شناختیم، محصول چنین مداخله و تعدیلی بود و در نتیجه، بخشی از دانشوران مطالعات فرهنگی را که از متن‌محوری افراط‌کارانه مطالعات بازنمایانه به تنگ آمده و سودای قرائتی تاریخی از پروژه مطالعات فرهنگی را داشتند، به دوری‌گزینی از متفکری چون میشل دوسرتو واداشت، در حالی که ایده‌های دوسرتو می‌توانست در چیدمان و آرایشی متفاوت، در خدمت «یک مطالعات فرهنگی حساس‌تر به امر تاریخی» قرار گیرد و به ویژه به امکان‌های روش‌شناختی و متاروش‌شناختی «مطالعات تاریخی زندگی روزمره» یاری رساند. این نکته‌ای بود که از چشمان بوکانان^۱، دیگر شارح مهم دوسرتو در جهان انگلیسی‌زبان دور نماند، هنگامی که نوشت: «سهم و دستاورد خاص دوسرتو در قبال مطالعات فرهنگی، هنوز مشخص نشده است» (۱۹۹۶، ۱۷۵).

مقاله حاضر، تلاشی است برای معرفی دوسرتویی از نوع دیگر؛ دوسرتویی که نه ذیل خوانش مضیق جان فیسک^۲، بلکه با همه ظرفیت‌هایش ظاهر می‌شود و پروژه مطالعات زندگی روزمره در مطالعات فرهنگی را با انسان‌شناسی تاریخی و تاریخ فرهنگی جدید گره می‌زند. در این مقاله، بنیادهای روش‌شناختی و شناخت‌شناسانه نوشته‌های تاریخ‌نگارانه دوسرتو، همخوان با چنین هدفی، بازخوانی خواهد شد.

1. Ian Buchanan

۲. در اینجا عامدانه کوشیده‌ام وارد نقدهایی که از حیث محتوایی به کاربست آرای دوسرتو از سوی فیسک وارد شده است، نشوم و صرفاً در سطح روش‌شناختی باقی بمانم. برای اطلاع بیشتر از نقدهای محتوایی نک: (کاراکوش، ۲۰۲۱).

۲. دوسرتو وورای فیسک: حدود عمل تاریخ نگارانه

دوسرتو تاریخ نگاری و نوشتن درباره تاریخ نگاری را دو عمل مجزا از یکدیگر نمی دید. برای او درهم تنیدگی این دو اهمیت داشت و به همین دلیل کار خود را «عمل تاریخ نگارانه»^۱ می نامید تا تمایز آن از تاریخ نگاری هایی که بدون بازناندیشی و تأمل انتقادی بر سر حدود روش شناختی و شناخت شناسانه تاریخ نگاری، صرفاً در امتداد یک سنت مشخص - برای مثال سنت رانکه ای - انجام می پذیرفتند را مشخص کند. دوسرتو در لحظه ای از «عمل تاریخ نگارانه» سخن می گفت که با دو گرایش عمده در میدان تاریخ نگاری روبه رو بود. گرایش قدیمی تر - عینیت باوری تاریخی - در بحران بود و گرایش نوظهور نسبی گرای تاریخی، که در پی چرخش زبانی راه خود را در قلمرو علوم انسانی می گشود. سنت عینیت باورانه تاریخی (سنت رانکه ای) بر این باور بود که «تاریخ دان باید از داوری کردن درباره گذشته دست بردارد و خود را به نشان دادن چگونگی چیزها محدود سازد که در حقیقت روی داده اند» (ایگرس، ۱۳۸۹، ۲۸). عینیت باوری سنت رانکه ای در عین محافظه کاری سیاسی آن - که چون دولت های سیاسی موجود را ماحصل رشد تاریخی می دانست، هرگونه چالش با نهادهای مستقر سیاسی و اجتماعی از راه های انقلابی یا اصلاحات گسترده را نقض روح تاریخی می دانست (همان، ۲۹) - الگویی را پایه گذاشت که گرچه بعدتر تا اندازه زیادی تعدیل شد، اما تا دوران دوسرتو هم کماکان بسیاری از تاریخ نگاران بر «ارزش علمی» گردآوری و غربال داده های عینی (ابژکتیو)، به عنوان ضامن عمل تاریخ نگاری باور داشتند (هایمور، ۲۰۰۶، ۲۴). اما نقد عینیت باوری تاریخ نگارانه چیزی نیست که دوسرتو را از بسیاری از هم عصران او متمایز کند. در آن سال ها سنت در حال احتضار کلاسیک، از هر سوی آماج نقد بود؛ آنچه موضع دوسرتو را معنادار می نمود، مواجهه بازناندیشانه با رویکردهایی بود که خود را به عنوان بدیل وضعیت مطرح می کردند. مشخص ترین آنها، سنت های نسبی گرایانه بودند که مشخصاً خود را «ضد عینیت باور» معرفی می کردند. دوسرتو معتقد بود که راه حل در فروگذاری از واقعیت و حقیقت و اتخاذ یک موضع صرفاً متن محور نیست، می توان کماکان از واقعیت سخن گفت، اما واقعیتی که

به مراتب خودپسندی کمتری نسبت به گذشته دارد و تردیدها و بیم‌هایش در قبال وضعیت خود را به رسمیت می‌شناسد و بازتاب می‌دهد. به بیان دوسرتو: «اوراق مدت‌هاست که قدرت خود را برای احیای مُرده از دست داده‌اند. اما این رازی که دیگر حتی مگو هم نیست، دلیل چرخیدن به جانبِ سوپرکتیویسم یا نسبی‌باوری نیست. این امر اشاره به این دارد که رابطه یک متن با واقعیت، ضرورتاً رابطه با آن چیزی است که از بین رفته است. تاریخ‌نگاری نه فرمی از گفتار، بل شکلی از نوشتار است که صدایی از میان رفته را تصور می‌کند» (دوسرتو، ۱۹۷۳، ۴۴۱). چنان که پیداست، اگر تاریخ‌نگاری عملی مترادف با «هم‌صحبتی با مرده»^۱ باشد، دیگر ایقان و اطمینان مطلق نسبت به با آنچه در گذشته روی داده است، وجود نخواهد داشت. اما از دست رفتن چنین یقینی، بدین معنا نیست که به هر صدایی که از گذشته می‌رسد، ارزش برابری بدهیم. به تعبیر هایمور، ارزیابی انتقادی در کردار تاریخ‌نگارانه همچنان واجد اهمیت است، چرا که اگر ارزیابی انتقادی در کار نباشد، و همه چیز به سطح زبانی فروکاسته شود، راه برای انکارکنندگان هولوکاست هم باز می‌شود (هایمور، ۲۰۰۶، ۲۶).

کلید فهم رویکرد دوسرتو به تاریخ‌نگاری، کتابی است که درباره روش‌شناسی تاریخی نوشته و عنوان آن را عمل تاریخ‌نگارانه گذاشته است. اینکه چرا دوسرتو تاریخ‌نگاری را نوعی «کردار»^۲ می‌داند، به باور او زمینه مادی تولید دانش تاریخی بازمی‌گردد. او می‌کوشد مولفه‌های برساننده این زمینه مادی را با دقت تمام مشخص کند. اگر تاریخ را در مقام کردار و عملگری بفهمیم، به این معناست که آن را در نسبت با سه مؤلفه بررسی کنیم.

۱. مکان جایگیری^۳: یارگیری، قلمرو، حرفه و کسب‌وکار؛

۲. رویه‌های تحلیلی^۴: ترتیبات رشته‌ای؛

۳. ساخت بخشیدن به متن: ادبیات^۵.

1. speak with the dead
2. practice
3. place
4. analytic procedures
5. the construction of a text (a literature)

تاریخ‌نگاری‌هایی که در پی چرخش زبانی در گفتمان تاریخ سربرآورده بودند، عمدتاً به مولفه سوم منحصر می‌شدند و کار چندانی به دو مولفه نخست (که رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند) نداشتند، در حالی که از طریق پی‌جویی این دو مؤلفه است که می‌توان دانش تاریخی را در مقام دانشی موقعیت‌مند بازساخت، دانشی که از حدودی نمی‌تواند فراتر رود و خود دارای دل‌سبستگی‌ها و غرایزی است که در ارتباط تنگاتنگ با ذی‌نفعان مشخصی قرار می‌گیرد. به بیان بهتر، ما ناگزیریم از «جغرافیای دانش»^۱ سخن بگوییم که مراد از آن این است که: «همه پژوهش‌های تاریخ‌نگارانه، در بستر تولید اجتماعی-اقتصادی، سیاسی و فرهنگی خود، مفصل‌بندی می‌شوند» (دوسرتو، ۱۹۸۸، ۵۸). این مکان‌های تولید دانش‌اند که چیزهایی را مجاز می‌شمارند و مانع از برخی چیزها می‌شوند. نوشتار تاریخ‌نگارانه، بر بستری از مناسبات و نهادها ممکن می‌شود. سازوکار تأمین مالی انجام پژوهش، نظام انتشارات و جلب رضایت دانشگاه برای مرخصی از وظایف آموزشی برای پرداختن به کار تحقیقی، جملگی نشانگر آنند که ممکن شدن یک پژوهش تاریخ‌نگارانه، از خلال شبکه‌ای از نهادهاست که ترجیحات و بازداری‌های خاص خود را دارند: «پیش از دانستن اینکه تاریخ درباره یک جامعه چه می‌گوید، باید به تحلیل این پردازیم که تاریخ در درون آن جامعه چگونه عمل می‌کند. نهاد تاریخ‌نگاری، در درون مجموعه درهم‌بافته‌ای محاط شده است که فقط یک نوع از تولید دانش را مجاز می‌شمارد و انواع دیگر را منع می‌کند. این همان کارکرد دوگانه مکان است که امکان انجام پژوهش‌های خاصی را فراهم می‌آورد که پروبلماتیک مشترکی دارند. اما همزمان پژوهش‌های دیگر را ناممکن می‌کند» (همان، ۶۸).

تاریخ‌نگاران، همواره با مصالح روایی اولیه سر و کار دارند و از طریق دست بردن در این مصالح اولیه، آن‌ها را به شیوه‌های خاصی می‌پالایند. مصالح روایی پالایش‌یافته^۲، عملاً ما را با چیز جدیدی روبه‌رو می‌کند. به تعبیر دوسرتو، از خلال پالایش مصالح روایی اولیه، نوعی استانداردسازی رخ می‌دهد، به این معنا که مورخ، آن مواد و مصالح را از

1. geography of knowledge
2. refined matter

آرشیوها، مجموعه‌های خصوصی و دولتی و... جدا می‌کند و در قلمرو فرهنگی دیگری، یعنی گفتمان تاریخی جانشانی می‌کند (همان، ۷۱). با این حال مصالح روایی اولیه هم نه داده‌های خام درباره واقعت عینی مربوط به گذشته، که تفسیرهایی درباره گذشته‌اند. به تعبیر نیچه، ما صرفاً با تفسیر تفسیرها سر و کار داریم و این لحظه‌ای است که کردار تاریخ‌نگارانه شباهت‌های شناخت‌شناسانه معناداری با کردار انسان‌شناختی پیدا می‌کند. کافی است کلیفورد گیرتز^۱ را به یاد آوریم که در تفسیر فرهنگ نوشت: «آنچه بدان داده‌های خویش می‌گوییم، در واقع برساخته‌های ما از برساخته‌های افراد درباره خود و هم‌قطاران‌شان است» (گیرتز، ۱۹۷۳، ۹). از این روی، چه در مطالعات فرهنگی و چه در انسان‌شناسی تاریخی و تاریخ فرهنگی جدید، هیچ داده‌ای نداریم که پیشاپیش مورد پالایش و دستکاری قرار نگرفته باشد. آرشیوها، این داده‌ها را ذیل نظم و ترتیب خاصی قرار می‌دهند. در این آرشیوها چیزهایی کنار گذاشته شده‌اند یا در درجه‌های بعدی اولویت قرار گرفته‌اند، مواردی با یکدیگر هم‌نشین شده‌اند و به طور کلی طبقه‌بندی خاصی از مواد و مصالح اولیه وجود دارد. کار تاریخ‌نگاران امروزی - که عمدتاً تاریخ‌نگاران دانشگاهی هستند - رجوع به همین آرشیوها و دنبال کردن نظم آرشیوی آنها و بهره‌گیری از آنها برای نگارش تک‌نگاری‌های تاریخی است. تاریخ‌نگاری همسو با نظم آرشیوی مسلط، عمدتاً بر آن است تا حجابی بر روی رابطه خود با اسناد بیاندازد و جمله معروف «گذشته خود سخن می‌گوید» را تکرار کند، در حالی که آرشیوها به رغم کوشش‌هایی که برای انتظام‌بخشی‌شان به عمل آورده می‌شود، به سوی مجموعه‌ای از امکان‌های متفاوت گشوده‌اند. به تعبیر هایمور، می‌توان از «پویایی آرشیوی»^۲ سخن گفت (گیرتز، ۲۰۰۶، ۳۵). دوسرتو مدافع چنین نگاهی به امکان‌های آرشیوی است.

دوسرتو هنگامی که به مولفه سوم، یعنی ادبیت متن تاریخ‌نگارانه می‌پردازد نیز، مواجهه‌ای انتزاعی با آن ندارد، بلکه شیوه نوشتن را نیز امری مادی و انضمامی می‌داند. به تعبیر او، برخلاف عمل پژوهش که کرداری پایان‌ناپذیر است، عمل نوشتن، همواره و از

1. Clifford Geertz
2. archival mobility

ابتدا، باید غایتی را برای خود در نظر بگیرد. غایتِ ساختمان ادبیِ متن تاریخ‌نگارانه، انسجام و پیوستگی آن است و این کار را از طریق شاهد مثال‌ها، نقل قول‌ها و مفاهیمی انجام می‌دهد که به رغم محدود بودن، حسی از تمامیت بسازند. به تعبیر دوسرتو، این کار حفره‌های موجود در پژوهش را امحا یا پر می‌کند که در تعارض با اصول بنیادین پژوهش است. خلاءها، راهبر پژوهش تاریخی‌اند، در حالی که نوشتار، متمایل به زدودن خلاءها از طریق تکنیک‌های ادبی است (دوسرتو، ۱۹۸۸، ۸۷-۸۶). پژوهش تاریخ‌نگارانه، کرداری روزمره است، کرداری است که پژوهشگر به صورت روزانه با حفره‌ها و تعارضات ناگزیر در روند استدلالی‌اش روبه‌رو می‌شود و چاره‌ای جز اخذ خرده‌تصمیم‌ها در لحظه ندارد. این خرده‌تصمیم‌ها ویژگی متمایز یک پژوهش انضمامی‌اند، اما «گفتمان جایی بیرون از تجربه [روزمره] واقع است و همین عامل اعتباربخش آن است» (دوسرتو، ۱۹۸۸، ۸۸). از این روی از طریق نوعی کژدیسی است که تجربه زنده مورخ به حیطه اجتماعی - اما نمادین - گفتمان تاریخ تحویل می‌شود. متن تاریخ‌نگارانه در درون آن گفتمان ممکن می‌شود، اما همان متن محصول خیانت و عدول از کردار زنده و روزمره تاریخ‌نگارانه است (دوسرتو، ۱۹۸۸). در نتیجه، دوسرتو طرفدار کردار تاریخ‌نگارانه‌ای است که در کرانه‌های «جغرافیای دانش» مسلط ممکن شده و به بیان بهتر «دانش نا-نهادی»^۱ تولید می‌کند. تولید چنین دانشی نیازمند استراتژی‌های متفاوتی در میدان است. دوسرتو چنین مورخی را در حکم نوعی prowler می‌بیند. این واژه در زبان انگلیسی بار معنایی منفی‌ای دارد، و به کسی می‌گویند که عمدتاً برای عملی تخطی‌گرا در حال پاییدن و کنجاوی است. مورخی که در پی تولید «دانش نا-نهادی» است، در نسبت با میدان نهادی گفتمان تاریخی، چنین تخطی‌گری و کج‌روی‌ای پیشه می‌کند و دقیقاً راه خود را به سوی سرحدات میدان تغییر می‌دهد. دوسرتو مصادیقی چون: «جادوگری، جنون، آئین بزمی، ادبیات عامه، جهان فراموش‌شده دهقانی و...» را «قلمروهای سکوتی» می‌داند که صرفاً با عدول از محدودیت‌های یادشده می‌توان به جانب‌شان بازگشت (دوسرتو، ۱۹۸۸، ۷۹).

۳. دوسرتو، تفسیرگرایی و انسان‌شناسی تاریخی: خیلی دور، خیلی نزدیک

همین موضع است که دوسرتو را به تاریخ مردم‌نگارانه یا به بیان بهتر انسان‌شناسی تاریخی نزدیک‌تر می‌کند. این را به ویژه از این روی تأکید می‌کنم که در مطالعات فرهنگی ایران، در دهه ۱۳۹۰، گرایش جدی به مطالعات مردم‌نگارانه از یک‌سوی و مطالعات تاریخی از سوی دیگر پا گرفت اما هرگز تلفیق روش شناختی و شناخت‌شناسانه منسجمی از این دو ارائه نشد. دوسرتو اتفاقاً در این نقطه ایستاده است. کاری که او انجام داده، در بیان دومینیک لاکاپرا^۱ به بهترین وجه توصیف شده است؛ کوشش به منظور «بازمفهوم‌پردازی فرهنگ از منظر گفتمان جمعی، ذهنیت‌ها، جهان‌بینی‌ها و حتی زبان؛ بازتعریف تاریخ فکری، به منزله مطالعه تاریخی نحوه شکل‌گیری معنای اجتماعی» (دوسرتو، ۱۹۸۸، ۴۶). روشن است که توصیف لاکاپرا را نه فقط برای کار دوسرتو، که برای مجموعه آثاری که ذیل عنوان کلی «خردتاریخ»^۲ از میانه‌های دهه ۱۹۷۰ پا گرفتند، می‌توان واجد موضوعیت دانست، که شاید مشهورترین نمونه در این میان، اثر اینک کلاسیک‌شده کارلو گینزبورگ پنیر و کرم‌ها: جهان یک آسیایان قرن شانزدهمی (۱۴۰۱) باشد. در کارهایی از این سنخ، برای فهم گذشته از فنون و اصول مردم‌نگارانه بهره گرفته می‌شود. به بیان هایمور، این قبیل کارها بیش از آنکه به سیاق آثار هایدن وایت و رولان بارت باشند، متأثر از رویکردهای کسانی چون باختین از یک‌سوی و انسان‌شناسانی چون ویکتور ترنر و مری داگلاس از سوی دیگرند (هایمور، ۲۰۰۶، ۳۹).

البته در قرار دادن ایده‌های متاتاریخ‌نگارانه و تک‌نگاری‌های تاریخی دوسرتو ذیل انسان‌شناسی تاریخی جدید باید احتیاط کرد. دوسرتو نسبت‌های معنادار و جدی با این جنبش دارد، اما نقطه جدایی‌اش از آن نیز بسیار مهم است. پیش از پرداختن به نقطه واگرایی این دو، توضیحی درباره جنبش انسان‌شناسی تاریخی و تاریخ فرهنگی جدید ضروری است. من این توضیح را به سیاق بسیاری از شارحان خردتاریخ‌نگاری همچون شپارتو و مگنوسن (۲۰۱۳) با بهره‌گیری از اثر رابرت دارنتون^۳، کشتار بزرگ گربه‌ها انجام می‌دهم. کار دارنتون مثال‌اعلایی برای کاربرد مصالح آرشیوی خرد در کار تاریخ‌نگاری یا

1. Dominick LaCapra
2. microhistory
3. Robert Darnton

آن چیزی است که خود او «تاریخ در بافت مردم‌نگارانه»^۱ می‌نامد، به این معنا که تاریخ‌نگار در مطالعه جوامع غربی قرون میانه و متأخر، از همان فنونی استفاده می‌کند که انسان‌شناسان پیش‌تر در مطالعه بیگانگان در جوامع محلی‌شان به کار می‌بردند (دارنتون، ۱۹۹۹، ۳). البته دارنتون که تعلیمات دانشگاهی‌اش در رشته تاریخ بود، فهم خود از انسان‌شناسی را مدیون کلیفورد گیرتز بود. دارنتون از سال ۱۹۷۲ تدریس دوره‌ای با عنوان «مقدمه‌ای بر تاریخ ذهنیت»^۲ را در دانشگاه پرینستون آغاز کرده بود، اما در ادامه با پیوستن گیرتز به او - که شش سال به اتفاق یکدیگر این دوره را تدریس نمودند - عملاً تبدیل به دوره‌ای درباره تاریخ و انسان‌شناسی شد (دارنتون، ۱۹۹۹، xiii). این تأثیر چنان عمیق بود که به نوشتن تک‌نگاری‌های تاریخی با رگه انسان‌شناختی منجر شد. او خود در توضیح بیشتر افزوده است: «مورخ ایده‌ها، تبار افکار قاعده‌مند را از فیلسوفی به فیلسوف دیگر پی می‌گیرد، مورخ مردم‌نگار به مطالعه شیوه‌هایی می‌پردازد که مردم عادی جهان خود را معنادار می‌کنند. چنین مورخی می‌کوشد جهان‌بینی آنان را آشکار کند و نشان دهد چگونه در ذهن خود واقعیت را نظم و ترتیب می‌بخشند و آن را با رفتار خود بیان می‌کنند» (دارنتون، ۱۹۹۹، ۳).

با چنین پس‌زمینه‌ای خوانش تک‌نگاری تاریخی دارنتون معنادار می‌شود. این روایت عجیب، به داستان کشتار آئینی گربه‌ها توسط کارگران یک چاپخانه در سال ۱۷۳۰ می‌پردازد. دارنتون کار خود را براساس خاطرات شخصی برجای مانده از یکی از همان کارگران چاپ به نام نیکلاس کونتاپیش برده است.^۳ در واقع ما صرفاً با آنچه پری اندرسن «مصلح آرشویی خرد»^۴ نامیده است سروکار داریم. این روایت را نه یک صاحب فضل

1. history in the ethnographic grain

2. an introduction to the history of mentalite

۳. روایت کونتاپیش از جایی شروع می‌شود که گربه‌های ولگرد شب‌ها روی شیروانی محل خواب دو تن از کارگران چاپخانه سرورسد به راه می‌انداختند و مانع خواب آنها می‌شدند. لئویه یکی از این کارگران تصمیم می‌گیرد به پشت‌بام اتاق خواب کارفرما و همسرش برود و به صورت اغراق‌آمیز و آزارنده‌ای صدای گربه دریاورد. کارفرما که شب قبل حسابی کلافه شده بود، به لئویه و نیکلاس دستور می‌دهد گربه‌های مزاحم در کوچه و خیابان را از بین ببرند. این مجوز فرصتی برای به راه انداختن یک کارناوال تمام‌عیار به کارگران چاپخانه داد. آن‌ها نه فقط گربه‌های خیابانی را کشتند، که حتی گربه محبوب همسر ارباب‌شان را نیز - به ظن جادوگری - از بین بردند (گربه در باورهای قرون میانه، هم نماد سکس به حساب می‌آمد و هم نماد جادوگری). کارگران پس از کشتن گربه‌ها کارناوالی خیابانی به راه انداخته، گربه‌ها را در کوی و برزن چرخانده و حتی دادگاه نمادین برای‌شان تشکیل دادند.

4. micro-archival

زمانه، که یک کارگر چاپ نوشته است و چنان که پیداست کوشیده جزئیات و رخدادها را آنچنان که برای او معنادار می‌آمده، نظم و ترتیب دهد. دارنتون اینجا در قامت انسان‌شناس ظاهر می‌شود و این بحث را پیش می‌کشد که ساختمان روایت و نحوه‌ی معنابخشی او به جزئیات و رخدادهایی که تجربه کرده، از فرهنگی مشتق می‌شود که او از آن برخاسته و برای او درست معادل با همان هوایی است که همواره استنشاق می‌کند. این فرهنگی جمعی است که در عین حال او را قادر می‌ساخته با سایر هم‌قطارانش در همان چاپخانه، آن بازی مناسکی را پیش برد (دارنتون، ۱۹۹۹، ۱۰۰-۹۹). دارنتون در حالی به یک رویداد منفرد و خرد می‌پردازد، که معتقد است کشتار یادشده، نه رویدادی صرفاً منفرد، که بخشی از روند درازدامنه‌تر و گسترده‌تر کشتار حیوانات در اروپای سده‌های میانه بود و از طریق مطالعه‌ی تحول نقش حیوانات - به ویژه گربه‌ها - در فرهنگ دهقانی سده‌های میانه، می‌توان رویداد یادشده را نه سادیسم کور نسبت به گربه‌ها، که مدخلی برای فهم روابط در حال دگرگونی طبقانی در فرانسه قرن هجدهم فهمید. با اینکه دارنتون در جایی از این تک‌نگاری اشاره می‌کند که کشتار گربه‌ها را نباید در حکم تمرینی برای کشتارهای بزرگ در جریان انقلاب کبیر فرانسه - که حدود نیم سده بعد به وقوع پیوست - دید، اما «فوران اولیه‌ی خشونت، حاکی از طغیان عامه بود که محدود به سطح نمادگرایانه باقی ماند» (دارنتون، ۱۹۹۹، ۹۸).

نمادگرایی و تفسیرگرایی انسان‌شناسی تاریخی دارنتون، نقطه‌ی تعیین‌کننده‌ای برای روشن کردن تمایز متاتاریخ‌نگاری دوسرتو با آن سنت است. روشن است که در پژوهش‌های مبتنی بر «مصالح آرشیوی خرد»، مصالح روایی اولیه به لحاظ مردم‌نگارانه فربه نیستند. علاوه بر این، چنین پژوهش‌هایی آکنده از علامت سؤال، تناقض و تعارض‌اند که به سادگی قابل رفع نیستند. تفسیرگرایی انسان‌شناختی، فربه نبودن چنین روایت‌هایی را به این مربوط می‌داند که فرهنگی که روایت در درون آن ممکن شده است، آن را به نحوی رمزگذاری کرده است که معنای آن به هیچ روی شفاف نیست (هایمور، ۲۰۰۶، ۴۲)، بنابراین فربه کردن متن، معادل با فهم آن فرهنگی است که کدگذاری روایت‌ها در درون آن صورت می‌گیرد. همین جاست که پای تفسیرگرایی فرهنگی و فنون ادبی‌ای - همچون مطالعات ژانری - که بدان یاری می‌رسانند به میان کشیده می‌شود. دارنتون در مقاله‌ای که در اواسط دهه‌ی هشتاد

با عنوان «مؤلفه نمادین در تاریخ» نوشت، بخشی از این فنون را توضیح داد: «با اینکه ما قادریم کوتتا را در یک چاپخانه واقعی پیگیری کنیم و بسیاری از جزئیات روایت او را تأیید کنیم، اما نمی‌توانیم اطمینان داشته باشیم همه چیز به همان صورت که او گفته، به وقوع پیوسته است. برخلاف این، ما باید به مولفه‌های سبکی در متن او مجال ظهور و بروز دهیم. متن به ژانر خودزندگی‌نامه طبقه کارگر تعلق دارد... و نیز واجد مولفه‌هایی از دو ژانر دیگر است: ژانر *misère* یا سوگواری بورلسک [هجوآمیز] درباره شرایط سخت زندگی کارگران در حرفه‌های معین؛ و [ژانر] نظام‌نامه فنی، مجموعه متنوعی از ادبیات عامه‌پسند درباره «چگونگی انجام کار» در میان کارگران چاپخانه» (دارنتون، ۱۹۸۶، ۲۲۷).

همان‌طور که دارنتون توضیح می‌دهد، ابعاد ژانریک چنین متنی است که آن را فربه می‌نمایاند. در واقع ابعاد ژانریک و نظام معنایی‌ای که به تفاسیر و ذهنیت راویان، که از میان مردم معمولی‌اند، شکل داده است، در حکم «زمینه» دانسته می‌شود و فربه‌سازی روایت، محصول رفت و برگشت مداوم مورخ میان متن و زمینه است، و این کار تا آنجایی ادامه می‌یابد تا «جهان ذهنی ناآشنا»^۱، بر ما معلوم شود (دارنتون، ۱۹۹۹، ۶). در واقع معماری متن دارنتون چنان است که بخشی از روایت کوتتا را بازگو می‌کند، سپس به ابعاد ژانریک و زمینه‌ای می‌پردازد و دوباره به روایت او باز می‌گردد. در هر بازگشت به روایت کوتتا، این‌گونه به نظر می‌رسد که صحنه کشتار گربه‌ها، اندکی فربه‌تر شده و از چگالی فرهنگی بیشتری برخوردار است (هایمور، ۲۰۰۶، ۴۲). فربه‌سازی روایت تکنه از طریق زمینه‌سازی آن، نقطه اشتراک اغلب خردتاریخ‌نگاری‌هاست. دارنتون زمینه‌سازی را در سه سطح یا زمان توأمان تعریف می‌کند: ۱) سطح زمانی خود رخداد. برای مثال توجه به تغییراتی که در همان برهه روایت کوتتا، در زمینه صنعت چاپ در حال رخ دادن است؛ یا تغییراتی که در پی آن استادان چاپ خود صاحب‌کار می‌شوند، اما این امکان برای کارگران ماهر چاپ متصور نیست؛ به زمان خود رخداد مربوط‌اند؛ ۲) سطح زمانی دوم که بازه طولانی‌تری را شامل می‌شود، برای مثال به مولفه‌های مناسکی فرهنگ چاپ راجع است، مواردی از قبیل مناسک گذار کارآموزان چاپ به سطح استادان ماهر، در این سطح زمینه‌سازی می‌شود؛

۳) سطح سوم زمینه‌مندسازی، که بی‌شک مناقشه‌برانگیزترین آن‌هاست، ما را به سطح نمادین، تفرهنگی، فراتاریخی و ضمنی جهان‌گره‌ها می‌برد. با اینکه هدف دارنتون از کاربست سطوح سه‌گانه زمینه‌مندسازی، فربه‌سازی امکان‌های مردم‌نگارانه روایت کوتا بوده، افراط در ارجاع به این زمینه‌ها - به ویژه سطح سوم - عملاً به تاریخمندی متن صدمات جدی می‌زند (هایمور، ۲۰۰۶، ۴۳). جیووانی لوی^۱ یکی از بنیادگذاران سنت ایتالیایی خردتاریخ در مقاله‌ای با عنوان «خطرات گیرترگرایی»^۲ به این می‌پردازد که نباید از خلال زمینه‌مندسازی، در پی ساخت یک «زمینه همگن و به هم پیوسته» باشیم. آنچه در نهایت از خلال چنین کاری باید به دست آید، صرفاً «تجربه‌ها و بازنمایی‌های اجتماعی چندگانه» است. با این حال در انسان‌شناسی تفسیری گیرتر، در نهایت یگانه عامل راستین، فرهنگ است و «جهان فرهنگی» است که هر فردی را در برگرفته است و در نتیجه، عامل فردی، صرفاً محملی است که فرهنگ از طریق او عمل می‌کند (ایده‌ای که تا اندازه‌ای ما را یاد این انگاره آشنای فوکویی می‌اندازد که گفتمان از طریق افراد عمل می‌کند) (چروتی، ۱۹۹۰، ۱۳-۱۴). نقد خردتاریخ‌نگاران به انسان‌شناسی تاریخی کسی چون دارنتون، بی‌توجهی به این نکته است که زمینه خود تا چه اندازه می‌تواند ناپایدار باشد. زمینه‌مندسازی، احتمالاً نیازمند آن باشد که تکثری از زمینه‌های ممکن در نظر گرفته شوند. فهم ایستا از زمینه، به این منجر می‌شود که به تعبیر هایمور، انسان‌شناس - مورخ، میان متن موجود و طیفی از زمینه‌های ممکن، کوک یا چسب زخم بزند. این شکل از کوک زدن^۳، در نهایت می‌خواهد تعارضات و ابهامات را در یک نقطه خاتمه دهد. رویکرد دوسرتو درست در همین نقطه متفاوت است، او به رغم اینکه در بحث راجع متکثرسازی زمینه‌ها، فربه‌سازی منظرگاه‌ها و رسیدن به روایت عمیق‌تری از گذشته با کسانی چون دارنتون مشترک است، اما معتقد است که چنین کوششی نه تنها نباید به کاهش شک شناخت‌شناسانه^۴ بیانجامد، بلکه اتفاقاً باید بتواند چنین شکی را بیشتر کند، به نحوی که تاریخ‌نگار در

1. Giovanni Levi
2. The Dangers of Geertzism
3. cross-stitching
4. epistemological doubt

تک‌نگاری تاریخی خود، تمام این شک‌ها را زندگی کرده و بازتاب دهد. این همان جایی است که موضع تاریخ‌نگارانه و متاتاریخ‌نگارانه به یکدیگر می‌رسند. این مهمترین دستاورد روش‌شناختی دوسرتو در حیطه مطالعات تاریخی است که در ادامه با عطف توجه به مهمترین تک‌نگاری او تسخیر روح در لودون^۱ با تفصیل بیشتری خواهیم گشود.

۴. تسخیر روح در لودون: خوانش روش‌شناختی یک تاریخ میان‌نشین

تسخیر روح در لودون، روایتی از مسخر شدن روح راهبه‌های صومعه‌ای در شهر لودون - واقع در غرب فرانسه - است. این اتفاق در سال ۱۶۳۲ رخ داد و تا چند سال، مردم آن شهر و مناطق پیرامون را تحت تأثیر قرار داد. حلول شیطان در روح افراد، باور ناشایعی در آن سال‌ها نبود، اما آنچه در لودون رخ داد، توجه ویژه مورخان را به خود جلب کرده بود، به نحوی که پیش از دوسرتو، مورخان دیگری هم بدان پرداخته بودند. اولین تاریخ‌نگاری‌های واقعه لودون به قرن هفدهم بازمی‌گشت و بعدتر در قال‌های مختلف دستمایه کار کسانی چون آکساندر دوما و ژول میشله شد. در قرن بیستم آلدوس هاکسلی رمانی درباره آن نوشت و کن راسل فیلمساز نامدار فیلمی درباره آن ساخت. حتی اپرایی پیرامون آن در سال ۱۹۶۸ ساخته شد (ویمنز، ۲۰۰۴، ۶۶-۱۶۵). تعدد تاریخ‌نگاری‌های و روایت‌ها درباره واقعه لودون، محمل مناسبی برای دوسرتو بود تا تاریخ‌نگاری و متاتاریخ‌نگاری زندگی روزمره را در نسبت تنگاتنگ با یکدیگر قرار دهد. برای دوسرتو، «گذشته» امری مسلم و معین نبود، بلکه به طور مداوم و هر بار از نو توسط مورخان تولید می‌شد؛ مورخانی که خود به بخشی از همان‌چه که تاریخ‌نگاری می‌کردند، بدل می‌شدند. به بیان بهتر، تاریخ‌نگاری‌های یک رخداد تاریخی، خود نیز به بخشی از تاریخ همان رخداد بدل می‌شدند.

یکی از ویژگی‌های سبکی مهم تسخیر روح در لودون، «فضای متنی» قابل ملاحظه‌ای است که به نقل قول‌های مستقیم اختصاص داده شده است. می‌توان کتاب را از جهاتی شبیه به نوعی «مونتاژ اسناد آرشیوی»^۲ دانست، که توسط دوسرتو در مواقع لازم «نقطه‌گذاری»^۱

1. The Possession at Loudun
2. montage of archival documents

می‌شدند. نقطه‌گذاری تکنیکی در روان‌کاوی لاکانی برای مواجهه با کلام روان‌کاوی‌شوندگان بود و دوسرتو به احتمال بسیار این تکنیک را از خلال حضورش در مدرسه فرویدی پاریس [همان مدرسه روان‌کاوی‌ای که شخص لکان در دهه ۱۹۶۰ پایه‌گذاری کرده بود] آموخته باشد. در اغلب فصول، نقل‌قول‌های مستقیم، بیش از نیمی از صفحات آن فصل را به خود اختصاص می‌داد و گاه در مواقعی دوسرتو اجازه می‌داد تا چهار صفحه نیز بدون مداخله او ادامه یابند. از این نظر، شباهت‌هایی به دوسیه‌نگاری‌هایی^۲ از قبیل کار میشل فوکو در رابطه با پرونده پیر ریویه داشت (هایمور، ۲۰۰۶، ۴۷). شاید در نگاه نخست چنین به نظر رسد که استفاده مستقیم از نقل‌قول‌های افرادی که در همان زمان رخدادها می‌زیسته‌اند، خواننده را در نسبت روشن‌تر و بی‌واسطه‌تری با گذشته قرار دهد. اما این شیوه مونتاز اسناد، بیش از پیش روشن می‌کند که تا چه اندازه نسبت ما با گذشته از خلال مصالح روایی برجای مانده از همان زمان، پیچیده، مبهم و غیربدیهی است. هنگامی که مورخ اجازه می‌دهد نقل‌قول‌ها با دستکاری کمتر او جریان یابند، بیش از پیش درمی‌یابیم تا چه اندازه اسناد و مصالح روایی در تعارض با یکدیگرند و در موارد متعددی یکدیگر را زیر سؤال می‌برند. هر روایت، سودای روایت دیگر را آشفته می‌سازد، به نحوی که هیچ روایتی در جایگاه ایمن و استعلایی و به منزله دانش یقینی نسبت به گذشته، دانسته نمی‌شود. اساس بحث متاتاریخ‌نگارانه دوسرتو همین‌جاست که «فقط از طریق مواجهه این منابع دست‌اول سرکش و نافرمان^۳ با مورخ معاصری که می‌کوشد آنها را بفهمد، می‌توان گذشته غایب را مرئی ساخت» (ویمنز، ۲۰۰۴، ۱۶۶). به بیان بهتر، راه چیرگی بر ابهام اسناد آرشیوی، نظم‌دادن به آنها در قالب یک داستان نیست، چرا که گفتن یک داستان - و فقط یک داستان - درباره واقعه لودون، اصولاً ناممکن است.

اشاره به واقعه لودون، این ملاحظه شناخت‌شناسانه را روشن‌تر می‌کند. هنگامی که علائم ظاهری تسخیر روح در راهبه‌های صومعه اوسولین آشکار شد، جن‌گیران دست به کار

1. punctuation
2. dossier
3. unruly source materials
4. Wim Weymans

شدند و چند روز بعد اعلام کردند مقصر را یافته‌اند: پدر اربان گراندیه^۱، متهم اصلی شناخته شد که کارگزار شیطان بوده است. متهم شدن او که آدم زنباره‌ای در جامعه محلی شناخته می‌شد و موقعیت اجتماعی‌اش حسادت بسیاری را برمی‌انگیخت، عجیب نبود. او در نهایت محاکمه و در آتش سوزانده شد، اما نه ماجرای تسخیر روح با اعدام او پایان یافت و نه کشاکش و تقلای جمعی بزرگی که در پی این واقعه، جامعه محلی یادشده را دربرگرفته بود. نکته مهم در واقعه لودون همین بود؛ اینکه به بهانه این واقعه، دو دسته از افراد در پی علاج واقعه برآمده بودند. علاوه بر جن‌گیرها که به ساحت راز^۲ و الهیات تعلق داشتند، پزشکان، از منظر علمی و براساس شواهد بالینی و جسمانی وارد مسئله شده بودند: «لودون به سرعت بدل به یک صحنه واقعی نبرد میان این دو گروه شد که به بررسی نمونه‌های تسخیرشده می‌پرداختند. نه تنها پزشکان و روحانیون دانش یکدیگر از حقیقت امر را زیر سؤال می‌بردند، اما همزمان هر دو بر سر این بدن‌های تسخیر شده با یکدیگر می‌جنگیدند؛ بدن‌هایی که هر دو مدعی این بودند که با دانش خود می‌توانند کنترل‌شان کنند» (ویمنز، ۲۰۰۴، ۱۶۷).

علاوه بر این دوسرتو این امکان را فراهم می‌کند تا صداها و روایت‌های کسانی که دورتر از واقعه - برای مثال در پاریس نشسته‌اند - را نیز بشنویم و در نسبت با روایت‌های ساکنان محلی قرار دهیم. همه اینها در حالی است که چه آنها که در قلب واقعه نشسته‌اند و چه آنها که در فاصله دورتر از آن قرار دارند، فهم کاملی از آنچه تجربه می‌کنند ندارند و دوسرتو این نابسندگی ادراکی در موقعیت‌مندی‌های متفاوت را به خوبی نشان می‌دهد.

مسئله عاملیت، دیگر موضوع مهمی است که دوسرتو را از حدود تفسیرگرایی انسان‌شناختی فراتر برده و به سنت خردتاریخ نزدیک‌تر می‌کند. در روایت او، جهان فرهنگی در ساحت نمادین قادر به جهت‌دهی تمام‌عیار به کردارهای عاملین نیست، بلکه افراد هر یک به رغم پیوندهای نمادین و تعلقات فرهنگی، حدی از عاملیت را حفظ می‌کنند. مواجهه دوسرتو با بارون دولوباردمون^۳، نماینده دولت مرکزی در لودون از این نظر جالب است. او با آنکه کارگزار وفادار کاردینال ریشیلو بود، اما هرگز منافع و علایق شخصی‌اش را فراموش نمی‌کرد و

1. Urbain Grandie
2. mystics
3. Baron de Laubardemont

برخوردهای سخت‌تر او در قبال وقایع، نه ناشی از فرمانبری‌اش از ریشیلو و دولت مرکزی، که پیگیری علایق و منافع شخصی خودش بود. به بیان ویمنز: «کار دوسرتو دربارهٔ لودون، مردمان واقعی‌ای را به زنده‌ترین وجه ممکن به خوانندگان نشان می‌دهد که به صورت‌های متفاوتی در حال واکنش نشان دادن به درامایی‌اند که خروجی نهایی آن، برای‌شان نامعلوم است» (ویمنز، ۲۰۰۴، ۱۶۸؛ دوسرتو، ۲۰۰۰، ۷۷-۶۵). با این حال دوسرتو این احتیاط را به عمل می‌آورد که نسبت به مسئلهٔ نظم اجتماعی، حساسیت نظری و روش‌شناختی خود را حفظ کند. دوسرتو، زمینه را به صورت چندلایه بازسازی می‌کند، اما تفاوت آن با کار دارتتون در این است که سطوح و لایه‌های زمینه‌ای روایت، الزاماً سطوح زمانی - که از تاریخ لحظهٔ حال تا یک وضعیت فرازمانی یا پیشاتاریخی امتداد داشته باشد - نیستند. بازسازی تاریخی زمینهٔ روایت، به معنای بازسازی لایه‌های تاریخی آن روایت است، نه اعمال مکانیکی لایه‌های زمانی - از تاریخ نزدیک تا پیشاتاریخ - به آن زمینه. به بیان بهتر، زمینهٔ تاریخی هر روایتی، بخشی از خاص‌بودگی آن روایت است و مطابق آن تعیین می‌شود. آنچه در رابطه با نظم اجتماعی در هر روایت خردتاریخی از این‌سنگ اهمیت دارد، تشخیص سطوح مختلف نظم اجتماعی، نحوهٔ مفصل‌بندی این سطوح با یکدیگر و بازنمایی تاریخی آن است. این کاری است که دوسرتو عملاً انجام می‌دهد؛ لایه‌ها، سطوح و عاملانی که تناقضات و تعارضاتی که نسبت به یکدیگر دارند، توسط او رفع نمی‌شوند. دوسرتو عاملانه تمامی تردیدهای موجود در اسناد و روایت‌ها نسبت به صداهای فردی را حفظ می‌کند.

در ایران به واسطهٔ کوشش‌های ابراهیم توفیق و همکاران، با مفهوم «تاریخ غیاب»^۱ آشنا می‌شویم. این مفهوم که در کارهای آنان طنین مثبتی ندارد - با ارجاع به بحث چاکر ابارتی - اشاره به نوعی از تاریخ‌نگاری دارد که «وظیفهٔ اصلی‌اش نه توضیح «آنچه که هست»، بلکه توضیح «آن چیزی است که نیست» است. به دیگر سخن، تاریخ غیاب می‌کوشد براساس آنچه که نیست یک وضعیت را بخواند» (توفیق و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۴۴). من مایلم این مفهوم را در پناه مفهوم دیگری که میشل دوسرتو در اوایل دههٔ ۱۹۷۰ وضع کرد بفهمم، و آن «غیاب تاریخ»^۲ است. کسی که

1. absence history
2. absence of history

«تاریخ غیاب» می نویسد، هر آنچه را که در گذشته نمی تواند توضیح دهد، ذیل مفاهیم عام قرار می دهد و از طریق روایتی یکپارچه ساز، تعارضات و ابهامات گذشته ای که به واقع در دسترس نیست را می پوشاند. حال در این جمله تأمل کنیم: «هرگاه تاریخی که به واقع لودون می پردازد، گریزی به این بحث زد که انسجام اولیه ای در کار بوده که شاید بتوان دوباره اعاده کرد، آن گذشته به نحو جبران ناپذیری برای مورخ از دست می رود» (ویمنز، ۲۰۰۴، ۱۷۴). این جمله مبین آن است که اگر مورخ، «غیاب تاریخ» به معنای ناممکن بودن اعاده فهمی یکپارچه و بدون تناقض از گذشته را نپذیرد، ناگزیر دست به نگارش «تاریخ غیاب» خواهد زد. این یک بحث کاملاً پراکتیکال است، بدین معنا که حتی ممکن است تاریخ نگاری از مفاهیم و مدعیاتی استفاده کند که به ظاهر در برابر «تاریخ غیاب» تعریف شده یا نزدیک به ایده «تاریخ اکنون» فهمیده شود، اما در عمل در نحوه مواجهه با اسناد و مدارک، در پی رفع تناقضات و به دست دادن روایتی منسجم برآید. چنین مورخی نیز به رغم آنکه روکشی - برای مثال - تبارشناختی بر کارش کشیده است، در نهایت «تاریخ غیاب» می نویسد، چرا که ناتوان از ارزیابی و درک غیابها و فقدانهایی است که جنبه ناگزیر هر مطالعه ای در باب گذشته اند: «دقیقاً مورخان به این سبب که گذشته از دست رفته است، جذب آن می شوند. آنها معنا را خلق می کنند، به این امید که بر فقدان معنا چیره شوند. آنها به گردآوری چیزها برمی پردازند، اسناد تاریخی را از میان شان برمی کشند و در آرشیوها و کتابخانه ها نگهداری می کنند. با این حال از طریق همین مطالعه، محرز می شود که گذشته، بیش از آنچه مورخ خود تصور می کند، از او می گریزد. دوسرتو هر چه بیشتر درباره واپسین ساعات زندگی گراندیه می کاوید، جادوگر مرموز [اشاره به گراندیه] بیش از پیش از پیش چشم او مستور می شد. گذشته، در برابر برساخت تاریخ نگارانه معنا، مقاومت می کند» (ویمنز، ۲۰۰۴). علت آنکه دوسرتو تاریخ نگاری و متاتاریخ نگاری را توأمان می داند، به همین دلیل است، چرا که تاریخ نگار - به ویژه تاریخ نگار فرهنگی - از اساس نه با گذشته، که با اسناد و مدارک سروکار دارد، و اسناد و مدارکی که امروز واجد عینیت خوانده می شوند نیز خود عمدتاً تفسیری از گذشته اند - شاید تنها استثنا آمارها و سرشماری ها باشند - در نتیجه، کردار مورخ، نه ایجاد رابطه مستقیم با گذشته، بلکه جایگیر شدن در حفاصل اسناد و مدارکی است که صداها، چشم اندازها و تفسیری متفاوتی را از آن گذشته - همچون نفیری از

دوردست - به ما می‌رسانند. این همان چیزی است که بن‌هایمور «تاریخ میان‌نشین»^۱ می‌نامد و مراد از آن، قرار گرفتن در حدفاصل اسناد و مدارک تاریخی است، موضعی که البته هرگز یقینی و قطعی نیست.

۵. مؤخره: منظری خودتأملی^۲ به زمینه مطالعات فرهنگی ایران

دوسرتوگریزی در اوایل دهه ۱۳۹۰، نویسنده متن حاضر را به جانب «تحلیل هم‌آیندی»^۳ کشاند. به بیان بهتر، «تحلیل هم‌آیندی»، امکانی برای تحقق یک «مطالعات فرهنگی حساس به امر تاریخی» دانسته شد. این پندار البته ریشه در واقعیت داشت. همانطور که در مقدمه توضیح دادیم، خوانش فیسک از دوسرتو، دوگانه‌های جهانشمولی از قدرت/مقاومت و استراتژی/تاکتیک به وجود آورده بود و دغدغه عمده کسانی که چنین چیزی را مطلوب نمی‌دانستند، اتخاذ یک موضع «ضدجهانشمول‌گرا»^۴ بود. تحلیل هم‌آیندی به سبب اینکه ضدجهانشمول‌گرا بود، امکان قابل‌اعتنایی به نظر می‌رسید: «مطالعات فرهنگی با بیان این نکته که واقعیت‌ها، صرفاً درون زمینه‌های خاص وجود دارند، ضدجهانشمول‌گراست» (گروسبرگ^۵، ۲۰۱۹، ۴۶). این تعریف از مطالعات فرهنگی که توسط یکی از مهمترین شارحان ایده هم‌آیندی در مطالعات فرهنگی مطرح می‌شد، آشکارا تمایزی میان این قرائت از مطالعات فرهنگی و قرائت کسانی چون فیسک به وجود می‌آورد. برای ما در آن دوران، دوسرتو، در جبهه قرائت فیسکی از مطالعات فرهنگی جای می‌گرفت.

پیش‌تر درباره ظرفیت‌ها و امکان‌های تحلیل هم‌آیندی در مطالعات فرهنگی به تفصیل نوشته شده است (رضایی، ۱۳۹۹؛ آقاجانزاده، ۱۳۹۹)؛ آنچه در اینجا لازم به ذکر است، تنگناهای ناگزیری است که کار با ایده هم‌آیندی برای نوشتن تاریخ انتقادی زندگی روزمره به وجود می‌آورد. به باور من، سه تنگنای اساسی را می‌توان تشخیص داد. نخست اینکه، تحلیل هم‌آیندی، در مقیاس دولت-ملت عمل می‌کند و بنابراین در زمره تحلیل‌های کلان-

1. interstitial history
2. self-reflective
3. conjunctural analysis
4. anti-universalist
5. Lawrence Grossberg

مقیاس است. مدافعان تحلیل هم‌آیندی همچون دورین مسی و لارنس گروسبرگ بر اینکه مقیاس مطالعه‌شان جایی در حدفاصل «نظم جهانی تکین» و «امر محلی» قرار دارد اشاره دارند و از آن جایی که عمدتاً به «فرماسیون‌های اجتماعی» و «بحران‌های ارگانیک» می‌پردازند، تعیین چنین مقیاسی قابل درک است. به بیان بهتر، تحلیل هم‌آیندی هنگامی که بخواهیم روایت تاریخی پویا، از فراز و فرود سیاست‌های فرهنگی از خلال منازعات بلوک‌های قدرت به دست دهیم، امکانی توانمند است؛ به این معنا که بحران ارگانیک از خلال طرح روایت‌های مختلف از همان بحران توسط نیروهای مختلف اجتماعی از قبیل سیاستمداران، روزنامه‌نگاران، فعالان اجتماعی و روشنفکران، فهمیده می‌شود (گروسبرگ، ۲۰۱۹، ۵۵)؛ اما هنگامی که در پی نوشتن تاریخی خردمقیاس‌تر باشیم که به کردارهای زندگی روزمره توجه کند یا بحران ارگانیک را از منظر تجربه زیسته عاملان معمولی‌تر توضیح دهد، تحلیل هم‌آیندی، نابسندگی‌های خود را می‌نمایاند. به بیان بهتر، روایت‌های بحران، بیش از آنکه تجربه‌های پدیدارشناختی متأثر از بحران باشند، بازنمایی‌های آن بحران‌اند، که در شکلی انتقادی، در نسبت با یکدیگر واسازی می‌شوند. به همین دلیل، به هنگام تحلیل هم‌آیندی، با روایت‌های بحران تقریباً به همان شیوه فنی روبه‌رو می‌شویم که دوسرتو با روایت‌های عاملین مختلف روبه‌رو می‌شد؛ اما روایت بحران، بیش از آنکه به ادراک تجربه زیسته مربوط باشد، به سیاست بازنمایی مرتبط است. در یک مواجهه بازاندیشانه، اینک می‌توانم بهتر دریابم چرا در تحلیل هم‌آیندی مطالعات فرهنگی ایران در اوایل دهه ۱۳۹۰، به رغم انجام مصاحبه‌های متعدد با فارغ‌التحصیلان مطالعات فرهنگی که عمدتاً متمرکز بر بازسازی تجربه زیسته آنان بود، در طرح نهایی اغلب آنها را کنار گذاشتم و بیشتر متمرکز بر واسازی روایت‌های بحران - از زبان چهره‌های فرادست آن میدان - شدم. این امر ناگزیر، تا اندازه زیادی اقتضای اجرایی تحلیل هم‌آیندی بود.

تنگنای دوم، که در طی «تحلیل هم‌آیندی» با آن روبه‌رو شدم، و همین را بعدتر مهدی فرجی تذکر داد، انسجام‌بخشی مفرد در حین تحلیل بود: «در برخی موارد احساس من این بود که کتاب بیش از اندازه به دنبال معنای منسجم و معنادار در تقسیمات افراد بود. تقریباً این احساس گاهی اوقات به من منتقل می‌شد که نویسنده اصرار دارد به همه رفتارها

و تصمیمات افراد یک معنای آکادمیکی بدهد که در پس آن یک سیاست علمی یا ایدئولوژی خاصی وجود دارد اگرچه دائم بر هم‌آیندی بودن و امکانی بودن حوادث هم تاکید می‌کند. مثلاً من کمتر کسی را در خلال این روایت‌ها دیدم که حرف‌ها و تصمیماتش متناقض باشد یا آن تناقضات در تحلیل‌ها و روایت‌ها برجسته شود یا اینکه حرف‌هایی بزند یا تصمیم‌هایی بگیرد که در روند تحولات مطالعات فرهنگی یک متفکر اساساً هیچ معنایی نداشته باشد» (فرجی، ۱۴۰۱، ۷). البته بی‌تردید بخشی از این نقد، متوجه نارسایی‌های من در انجام تحلیل هم‌آیندی بوده است، چرا که شارحان ایده هم‌آیندی در مطالعات فرهنگی همواره تاکید داشته‌اند که هر چیزی در این شیوه تحلیل، به مثابه «مکان‌های بالقوه تناقض و منازعه» فهمیده می‌شود (گروسبرگ، ۲۰۱۹، ۳۹). اما هم‌زمان نیروی دیگری نیز در «تحلیل هم‌آیندی» عمل می‌کند که بیشتر حول واژه «تحلیل» معنادار می‌شود. میل به تحلیل کردن، بیشتر از تعهد مطالعات فرهنگی به اینکه کردار توأمان سیاسی و فکری داشته باشد بر می‌خیزد. به تعبیر گروسبرگ، تحلیل هم‌آیندی «یک کردار، فرایند و تحلیل نقادانه است» (گروسبرگ، ۲۰۱۹، ۴۲). در نتیجه من متمرکز بر این بودم که تناقض و منازعه را در «روابط اجتماعی»، «هویت‌های فرهنگی» و «ائتلاف‌ها» نشان دهم، در حالی که در سطح تجربه زیسته، تناقض، شکنندگی و ابهام نه تنها در کانون توجه من نبود، که می‌کوشیدم آن سطح را با انسجام و پیوستگی بیشتری مطرح کنم. به بیان بهتر، ناخودآگاه سیاسی و تاریخ ذهنیت، کنار گذاشته شده و صرفاً با محصول نهایی آن ذهنیت به عنوان امری انضمامی که دارای تبعات سیاسی و اجتماعی معینی است، سروکار می‌داشتیم.

تحلیل هم‌آیندی، کار در سطح «لحظه رخداد» را «کم‌اثرترین پاسخ» می‌دانست: «مواجهه با تغییر اجتماعی در یک سطح انضمامی تر - یعنی لحظه - متفکر سیاسی را با تهدید آشوب جهانی با تعیین‌های چندجانبه روبه‌رو می‌کند... شاید این رایج‌ترین و بی‌واسطه‌ترین پاسخ به چالش‌های مهم سیاسی باشد، ولی از بسیاری جهات کم‌اثرترین پاسخ است؛ هم از حیث فکری (چرا که همواره سردرگم است) و هم از نظر سیاسی (چرا که همواره کوتاه‌مدت است)» (گروسبرگ، ۲۰۱۹، ۴۴). با اینکه گروسبرگ مدعی است تحلیل هم‌آیندی نه فقط با زمان هم‌آیندی که حدفاصل لحظه رخداد و دوره طولانی است،

بلکه با هر سه آنها در یک مفصل‌بندی پیچیده سروکار دارد، اما تقریباً جز فرازی که نقل شد، اشاره بیشتری به نقش «لحظه تاریخی» ندارد. این شاید نیازمند بازگشت به ایده‌های ریموند ویلیامز و ئی. پی. تامپسون در مطالعات فرهنگی باشد.

تنگنای سوم، جایگاه «خودتأمل‌گری» در مطالعات فرهنگی است. برای این منظور باید ببینیم مراد از «خودتأمل‌گری» در مطالعات فرهنگی‌ای که تحلیل هم‌آیندی در قلب آن جای دارد، چه بوده است. گروسبرگ کردار تأملی در مطالعات فرهنگی را شامل بازاندیشی مطالعات فرهنگی دربارهٔ زمینه، و پرسش‌ها و ابزارهایی که برای پاسخ به چالش‌ها به کار می‌گیرد می‌داند (گروسبرگ، ۲۰۰۶، ۲) به بیان بهتر، وجه «خودتأملی» تحلیل هم‌آیندی، تأکید بر تأمل مطالعات فرهنگی در زمینه کاری، پرسش‌ها و ابزارهای خودش است، نه «موقعیت‌مندی» و «سوژگی» کسانی که کار مطالعات فرهنگی انجام می‌دهند. در واقع «خودتأملی» در مطالعات فرهنگی بیشتر مرتبط با «زندگی نهادی» فعالان مطالعات فرهنگی می‌شود، نه تجربه زیسته آنها به معنای واقعی کلمه (گروسبرگ، ۲۰۰۶، ۳). به بیان استوارت هال، آنچه مطالعات فرهنگی در نسبت با زمینه خود انجام می‌دهد، بیشتر نوعی «خودایضاحی»^۱ است تا «خودتأمل‌گری» (گروسبرگ، ۱۹۹۲، ۲۹۲). من با این نارسایی نیز در کار خود روبه‌رو شدم. با آنکه کسانی چون ابراهیم توفیق این نقد را به من وارد می‌کردند که «جایگاه سوژگی خود محقق» در روایتی که از میدان مطالعات فرهنگی ایران به دست داده‌ام کجاست، اما من گویی این نقد را جدی نمی‌گرفتم و گمان می‌کردم در کار خود، موضعی بازاندیشانه دارم؛ در حالی که «خودایضاحی» روایتم در قبال پروژه مطالعات فرهنگی را با «خودتأمل‌گری» محقق در نسبت با همان پروژه، یکی گرفته بودم. این خلاء پژوهشگر مطالعات فرهنگی را به کسی شبیه می‌کند که پیوسته در حال واری و تأمل روی بسندگی و پیچیدگی توضیح‌ها و تحلیل‌هایش و معنای سیاسی آنهاست، اما کمتر قادر به دیدن موقعیت‌مندی خود از خلال تجربه زیسته‌اش و ادغام آنها در سطح روش‌شناختی است.^۲

1. self-clarification

۲. تن زدن از مسئله تجربه زیسته، ناشی از بدبینی جدی شارحان تحلیل هم‌آیندی به آن است، که اغلب خودتأملی‌ای از این سنخ را معادل با «درون‌بینی بیش از حد / too inward looking» و «انزواجویی / insularity» می‌دانند (گروسبرگ، ۲۰۰۶: ۲۷). مسائلی از قبیل پرسش‌های هویت و حافظه شخصی از این سنخ است. گرچه این بازدارنده و نگرانی نسبت به بخش عمده‌ای از کارهای انسان‌شناختی وارد است، اما دیدیم که چگونه دوسرتو توانست به رغم ایستادن در چنین موضعی، کماکان نقد ماتریالیستی و شک‌شناخت‌شناسانه را در کار خود حفظ کند.

متاتاریخ‌نگاری و متاروش‌شناسی دوسرتو، این امکان را فراهم می‌کند تا بتوان به پروژه مطالعه تاریخی زندگی روزمره در مطالعات فرهنگی ایران اندیشید. علاوه بر این کمک می‌کند تا تجربه‌های پیشین در این رابطه را نیز - به عنوان بخشی از همان پروژه - مورد بررسی قرار داد. چنانکه فردریک جیمسن در بحث از تفاوت متاتاریخ‌نگاری هایدن وایت و دوسرتو به خوبی یادآوری کرده است، متاتاریخ‌نگاری دوسرتو، محدود به پرسش «گفتمان تاریخ از چه سنخی است؟» نمی‌شود، بلکه پرسش دیالکتیکی‌ای را پیش می‌کشد که «آن تاریخ [نوعی]، چه نیاز فرهنگی‌ای را برآورده می‌کند؟» (جیمسون، ۱۹۸۸، به نقل از: بوکانان، ۲۰۰۰، ۵۴). این پرسشی گشوده است که در هر زمینه معینی باید واریسی شود. برای مثال، پاسخ خود دوسرتو به این سؤال این است که تاریخ، حل و فصل گفتمانی^۱ نوعی از سوگواری فرهنگی است. ممکن است ما در بستر فرهنگی و سیاسی خود پاسخ بسیار متفاوتی به این پرسش بدهیم، اما پاسخ به آن پرسش، از واریسی و تحلیل متنی تاریخ به دست نمی‌آید، بلکه نیازمند فاصله‌گذاری برشتی با خود محتواهاست تا بتوانیم قواعد تولید و شرایط امکان آنها را زیر نورافکن تاریخی قرار دهیم (بوکانان، ۲۰۰۰، ۵۴). همان‌طور که اشاره کردم، نه فقط این موضع خودتأملی، به سبب نزدیکی بیشتر به انسان‌شناسی و مردم‌نگاری تاریخی، امکانات بیشتری برای مطالعه تاریخی زندگی روزمره فراهم می‌کند - مسئله‌ای که تحلیل هم‌آیندی به سبب برخی هراس‌ها، از آن فاصله می‌گیرد - بلکه بیش از تحلیل هم‌آیندی، امکان مواجهه خودتأملی با شرایط امکان نهادی دانش را فراهم می‌آورد و تنگناهای سه‌گانه‌ای که پیشتر بدان‌ها پرداختیم را تا اندازه زیادی مرتفع می‌کند. علاوه بر این، می‌توان به مطالعه میدان نهادی تاریخ‌نگاری و جامعه‌شناسی تاریخی در ایران نیز از منظر متاتاریخ‌نگاری دوسرتو اندیشید.

۱. در اینجا، حل و فصل معادل واژه *working through* است که از جملات واژگان مهم در ادبیات روان‌کاوی فرویدی است. بر طبق این مفهوم، بیمار در اتاق درمان روان‌کاوی با تعارض‌های مختلفی روبه‌رو می‌شود و این تعارض‌ها را تا جایی تجربه می‌کند که بتواند در دنیای واقعی نیز آن تناقضات را تاب بیاورد و بر آنها چیره شود.

منابع

- اسکات، جیمز. سی. (۱۳۹۶). سلطه و هنر مقاومت: روایت‌های نهانی (مترجم: افشین خاکباز؛ چاپ اول). تهران: نشر مرکز.
- ایگرس، گئورگ (۱۳۸۹). تاریخ‌نگاری در سده بیستم: از عینیت علمی تا چالش پسامدرن (مترجم: عبدالحسین آذرنگ؛ چاپ اول). تهران: سمت.
- آقاجانزاده، هادی (۱۴۰۰). مطالعات فرهنگی در ایران، هم‌آیندی‌های یک سیاست دانش (چاپ اول). تهران: گام نو.
- توفیق، ابراهیم و همکاران (۱۳۹۸). نامیدن تعلیق: برنامه‌ای پژوهشی برای جامعه‌شناسی تاریخی انتقادی در ایران (چاپ اول). تهران: مانیهنر.
- رضایی، محمد (۱۳۸۷). ناسازهای گفتمان مدرسه: تحلیلی از زندگی روزمره دانش‌آموزی (چاپ اول). تهران: انتشارات جامعه و فرهنگ.
- رضایی، محمد (۱۳۹۹). رهایی‌بخشی مطالعات فرهنگی (چاپ اول). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم.
- فرجی، مهدی (۲۸ خرداد ۱۴۰۱). علم‌الاجتماع به درد نخور [نشست نقد و بررسی کتاب «مطالعات فرهنگی در ایران، هم‌آیندی‌های یک سیاست دانش»]. روزنامه اعتماد، ۲۰ (۵۲۵۸)، ۷.
- کاظمی، عباس (۱۳۸۴). پروبلماتیک زندگی روزمره در مطالعات فرهنگی و نسبت آن با جامعه ایران. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱(۴)، ۹۷-۱۲۲.
- کاظمی، عباس (۱۳۸۷). مطالعات فرهنگی، مصرف فرهنگی و زندگی روزمره در ایران (چاپ اول). تهران: سازمان جهاد دانشگاهی تهران.
- گینزبورگ، کارلو (۱۴۰۱). پنیر و کرم‌ها: جهان یک آسیابان قرن شانزدهمی (مترجم: محمدجواد عبدالهی و ابوذر فتاحی‌زاده؛ چاپ اول). تهران: نشر نو.
- Bennett, T. (1992). Putting Policy into Cultural Studies. in: *Cultural Studies* (1st ed., pp. 23-38). London and New York: Routledge.
- Buchanan, I. (1996). De Certeau and cultural studies. *New Formations: A Journal of Culture/Theory/Politics* 31, 175-188.
- Buchanan, I. (2000). *Michel de Certeau Cultural Theorist*. London: Sage.
- Cerutti, S. (1990). *La ville et les mtiers: Naissance d'un langage corporatif (Turin, 17e-18e sicle)*. Paris: Éditions de l'École des Hautes études en Sciences Sociales.
- Couldry, N. (2000). *Inside Culture Re-imagining the Method of Cultural Studies*. London: Sage.

- Darnton, R. (1986). The Symbolic Element in History. *Journal of Modern History*, 58(1), 218-234.
- Darnton, R. (1999). *The great cat massacre and other episodes in French cultural history*. New York: Basic Books.
- De Certeau, M. (1988). *The Writing of History* (T. Conley, Trans). New York: Colombia University Press.
- De Certeau, M. (1995). History and Mysticism (A. Goldhammer, Trans). In *Histories: French Constructions of the Past* (1st ed., pp. 436-447). New York: The New Press.
- De Certeau, M. (2000). *The Possession at Loudun* (M. B. Smith, Trans). Chicago: University of Chicago Press.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. London: Fontana Press.
- Grossberg, L. (2006). Does cultural studies have futures? Should it? (Or what's the matter with New York?) *Cultural studies, contexts and conjunctures*. *Cultural Studies*, 20(1), 1-32.
- Grossberg, L. (2019). Cultural studies in search of a method, or looking for conjunctural analysis. *New Formations: A Journal of Culture/theory/politics*, 96, 38-68.
- Hall, S. (1992). Cultural studies and its theoretical legacies. In: *Cultural Studies* (1st ed., pp. 277-294). New York: Routledge.
- Highmore, B. (2006). *Michel de Certeau Analysing Culture*. London & New York: Continuum International Publishing Group.
- Jameson, F. (1988). *The Ideologies of Theory: Essays 1971-1986. Volume 1: Situations of Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jenkins, H. (2011). Why Fiske still matters, in *Reading the popular* (Pp. xii-xxxix). London & New York: Routledge.
- Karakus, H. (2021). A Comparative Study of de Certeau and Fiske: Based on the Concepts of "Tactics and Strategies". *Bartın University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 12 (23), 232-238.
- LaCapra, D. (1985). *History and Criticism*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Poster, M. (1997). *Cultural History and Postmodernity: Disciplinary Readings and Challenges*. New York: Columbia University Press.
- Szijártó, I. M. & Gylfi Magnússon, S. (2013). *What is Microhistory? Theory and Practice*. London & New York: Routledge.
- Weymans, W. (2004). Michel de Certeau and the Limits of Historical Representation. *History and Theory*, 43 (2), 161-178.